www.turkishstudies.net/history

Turkish Studies - Historical Analysis

eISSN: 2667-5552

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

Sponsored by IBU

17.Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da Câriyeler

Concubine in Üsküdar in the First Quarter of the 17th Century

Seher Yüçetürk*

Abstract: In the first quarter of the 17th century, Üsküdar was an accident center affiliated to the Sanjak of Kocaeli as an administrative unit, and it has a central position as it is neighbor in the payitah and represents one of the three great courts of its era - Galata-Eyüp-Üsküdar. In addition, the Ottoman period Üsküdar has its own specific political, social and economic characteristics. These features created an element of curiosity about the examination of the heading of “ignorant” in Üsküdar in the first quarter of the 17th century, which constitutes the study area of the study. What kind of life do people live in the Ottoman Üsküdar within the specified timeframe, the responsibility of being a woman and a guardian at the same time, determining their position in the society, the places they acquire or try to acquire (social-legal and economic) and their efforts for this purpose. In general, it was the core of the research. Üsküdar sher'iyye registries have been used because they are the first-hand sources in lighting the subject. Uskudar Shari'a courts were purchased from Turkey Religious Foundation. There are 48 books belonging to the Üsküdar court within the said period. However, not all of the 48 notebooks were utilized and the provisions related to the subject were selected and selected according to their interest under the titles. While planning the structuring of the article, it was tried to give direction to the titles by considering the guidance and richness of the provisions. As this sentence, the article has progressed under four headings and it has been evaluated under this heading how Üsküdar court records have been freed in terms of the removal of the warlords in the light of the rich data presented, whether there was a procedure followed while it was being freed. In another topic, the deserted cryos were taken into consideration, and here the answers were sought to answer the questions of the nations' nationalities, why they tried to escape, what procedures were applied when they were caught, and whether they were subject to any punishment. Since the registers did not provide clear information about why the cryogs escaped under this heading, this gap was tried to be interpreted based on several provisions. Another issue is nations for sale. It was tried to answer the questions of the prices of purchase and sale of the mosques, how these prices vary, whether they were sold by the state or private individuals, whether only the mosques were sold or if their children were sold together. Finally, due to their social status, the positions of the custodians, their place in the society, what their personal rights are, whether they have legal rights, marriage with their masters and why these marriages have been the subject of the examination. All aspects of trying to find answers to all these questions and trying to live in a community in the mosque have been tried to be revealed.

* Doktora Öğrencisi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı.

PhD Student, Hacı Bayram Veli University Institute of Social Sciences.

ORCID 0000-0001-9752-2814

yuceturkseher@gmail.com

Cite as/ Atıf: Yüçetürk, S. (2020). 17. yüzyılın ilk çeyreğinde Üsküdar'da Câriyeler. *Turkish Studies - History*, 15(2), 775-790. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.42824>

Received/Geliş: 10 April/Nisan 2020

Accepted/Kabul: 20 June/Haziran 2020

Copyright © INTAC LTD, Turkey

Checked by plagiarism software

Published/Yayın: 25 June/Haziran 2020

CC BY-NC 4.0

Structured Abstract: The subject of the study was titled “Nights in the first quarter of the 17th century”. Ottoman Üsküdar, which is rich in slave and noodle population, was chosen as a place for research. Due to the fact that Üsküdar's transfer represents one of the three great courts (Galata-Eyüp-Üsküdar) and is located in a central location adjacent to payitaht, Üsküdar court records contain a rich content on the subject. The main problem of the study - in general, is to determine the social, legal and economic status of the people who bear the responsibility of being both women and the ignorant in the society within the same time period. In the historical course of slavery, it was an element of curiosity where it started and where it evolved over time, and what the perspective of this institution was compared to its past and contemporaries in Ottoman society. It has been tried to explain the reasons why people called slaves were slaves and what reasons were taken into consideration in Ottoman society when attributing slaves or warriors to these people. Also, from which sources the slave and the stinginess were obtained in the Ottoman State and in which cases these sources increased and decreased. However, the reasons that were effective in the attempts of the Ottoman Empire to reduce and subsequently eliminate them in the subject of slave and royalty were mentioned. In addition, the meanings and usage patterns of these words have been explained in order to end the confusion created by the words slave and cry. This study is important in terms of providing a wide perspective to the royalty, and examining the populatin of the mosque as a micro history study.

A large bibliography about slaves and nurses has been created and this has been a matter of curiosity for researchers. The contribution of the study carried out within this wide bibliography is that it has provided a wide perspective in every field, legally, socially and economically. In this study, we went down to the lower titles from this wide perspective and evaluated under four titles as the positions of the cavities in terms of free status, escaped gorges, for sale and social status as a result of the rich content of the registers. Based on these titles, questions such as what factors are important in the removal of the warlords, whether there is a specific posture in freeing, what kinds of freeing, and how many freeing can be done were tried to be answered with the data obtained from the registers. Secondly, the title of deserted crydos was examined, and under this heading, answers were sought for questions such as the origin of the cries, the factors that may cause them to escape, what kind of operations were applied when they escaped and were caught. However, the reasons for escaping of the grandparents could not be determined from the registers and this gap was tried to be filled with the interpretation of several exemplary provisions. In the headlines for sale, the questions of the prices of the sold ships, the reasons why these prices are variable, whether the sales of the ships were made with the hand of the state or with the hand of the person and whether the children were sold with them, if any, were also answered. Finally, the assessment of the mosques in terms of social status was made, and in this section, the expectations of the marriages with their masters and the main purpose of these marriages were tried to be determined. It is seen that the witnesses, who were evaluated as half human status as of their social status, were counted as half human status. The mosques had no economic rights and could not own any assets. Due to this situation, they have often been treated as commodities and have often been the subject of trading. Moreover, not only themselves but also non-free children, if any, were treated the same.

While following the method of the study, it was benefited from the first records, which are used in illumination of the Ottoman History, as the first source. The registries, which are the subject of the study in a certain period of time (the first quarter of the 17th century), consist of a total of 48 books, not all of which were included in the study, all 150 registers of Üsküdar court were used, and only the judgments based on their interest and importance were selected. In the same period, the number of judgments determined about slaves is much higher than those of the dead. However, the purpose for which it is moving down to more specific provisions related only current are evaluated.

As a result of this study, the sample of Üsküdar has been taken into consideration and it has been determined that Üsküdar is a place rich in terms of slave and cry population, and it is a busy market for cray buying and selling. Due to its geographical feature, Üsküdar has become a frequent destination for slaves and nations. With the influence of the Islamic Law of the Ottoman Empire, it went to reduce and remove the slave and ignorance, and its initiative to this institution was much higher than its contemporaries. The registries brought the researcher to two conclusions regarding the custody of the clergy within the findings made. The first of these is that people who have the status of a liberty have often tried to perform the act of obedience. However, the issue of what they did for this is thought-provoking. In the light of the information obtained from the registers, the fact that the places where captains were caught when they were convicted is not very distant points and that some of the statements that they have escaped or kidnapped in some terms do not act individually in this regard and their expectations do not include such an action that they can achieve their

freedom. Again, with the guidance of the judgments, the reason why the warlords have been obstructed is that sometimes they are their masters, and sometimes they have carried out this action due to their reasons. However, it is normal for the warlords who had a marriage with their masters to aim to be free as a result of the death of their masters. In this case, they would not only be themselves, but also their children from their masters, as free human beings, and would enjoy the rights that free people enjoy. Based on all these data, it has been determined that it is difficult to live in a society with a status of cryo and various ways have been tried to get rid of this situation. Regarding the subject, it is possible to find an answer to questions that cannot be answered with more study of the head of the crypt. Thus, the status and determinations of being a mosque in Ottoman Society will be determined in a wider and general sense with complementary studies.

Keywords: New Age, Üsküdar, Woman, Cârîye, Slave, Registry, Court.

Öz: Üsküdar 17.yy'ın ilk çeyreğinde idarî birim olarak Kocaeli Sancağına bağlı bir kaza merkezi konumunda olup payitahta komşu olması ve devrinin üç büyük mahkemesinden -Galata-Eyüp-Üsküdar- birini temsil ediyor olması nedeniyle merkezi bir konuma sahiptir. Ayrıca Osmanlı dönemi Üsküdar'ının kendine özgü siyasal, sosyal, toplumsal ve ekonomik özellikleri bulunmaktadır. Söz konusu özellikler çalışmanın inceleme alanını oluşturan "17.yy'ın ilk çeyreğinde Üsküdar'da "cârîyeler" başlığının incelenmesi konusunda merak unsuru oluşturmuştur. Belirtilen zaman dilimi içerisinde Osmanlı Üsküdar'ın da kadın ve cârîye olmanın sorumluluğunu aynı anda omuzlarında bulunduran insanların nasıl bir hayat sürdükleri toplum içerisindeki konumlarının tespit edilmesi, toplumda edindikleri ya da edinmeye çalıştıkları yerler (sosyal-hukuksal ve toplumsal) ve bu amaç doğrultusunda yapmış oldukları bir çabanın olup olmadığı genel manada araştırmanın özünü teşkil etmiştir. Konuyu aydınlatmada birinci elden kaynak olmaları nedeni ile Üsküdar şer'iyye sicilleri kullanılmıştır. Üsküdar şer'iyye sicilleri Türkiye Diyanet Vakfı'ndan temin edilmiştir. Söz konusu zaman dilimi içerisinde Üsküdar mahkemesine ait 48 defter bulunmaktadır. Fakat 48 defterin tamamından yararlanılmamış olup konunun ilgisine binaen cârîyeler ile ilgili olan hükümler işlenen başlıklar altında ilgisi doğrultusunda seçilerek kullanılmıştır. Makalenin yapılandırılması planlanırken hükümlerin yol göstericiliği ve zenginliği göz önüne alınarak başlıklara yön verilmeye çalışılmıştır. Bu cümleden olarak makale dört başlık altında ilerlemiş ve Üsküdar mahkeme kayıtlarının sunduğu zengin veriler doğrultusunda cârîyelerin azad edilmesi konusunda ne şekilde azad edilmiş oldukları, azad edilirken izlenen bir prosedürün olup olmadığı, kimlerin cârîye azadı yaptığı bu başlık altında değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bir diğer başlıkta firarî cârîyeler başlığı değerlendirilmeye alınmış ve burada da cârîyelerin milliyetleri, neden firar girişiminde bulunmaya çalıştıkları, firar eden cârîyeler için yakalandıkları zaman ne gibi prosedürler uygulandığı ve herhangi bir cezaya tabi tutulup tutulmadıkları sorularına cevap aranmaya çalışılmıştır. Bu başlık altında cârîyelerin neden firar ettikleri konusunda siciller net bilgi vermediği için oluşan bu boşluk birkaç hükümden yola çıkılarak yorumlanmaya çalışılmıştır. Bir diğer başlık ise satılık cârîyeler dir. Cârîyelerin alınıp-satılma fiyatlarının ne olduğu, bu fiyatların neye göre değişkenlik gösterdiği, devlet eli ile mi yoksa özel kişiler tarafından mı satışlarının yapıldığı, sadece cârîyelerin mi satılmış olduğu yoksa yanlarında varsa çocuklarının da birlikte satılıp satılmadığı sorularına cevap bulunmaya çalışılmıştır. Son olarak sosyal statüleri gereği cârîyelerin konumları, toplum içerisindeki yerleri, özlük haklarının neler olduğu, hukuki bakımdan haklarının olup olmadığı, efendileri ile evlilik yapmaları ve bu evliliklerin neden yapmış oldukları incelemeye konu olmuştur. Tüm bu sorulara cevap bulmaya ve bununla birlikte cârîye statüsünde bir toplum içerisinde yaşamının tüm yönleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Çağ, Kadın, Cârîye, Köle, Sicil, Mahkeme.

Giriş

Kölelik ve cârîyelik genel manada toplum tarafından farklı algılanmış ve özellikle cârîyelik yanlış anlamlarda kullanılmıştır. Oysaki sanılanın aksine bu iki terimin hukuki içerik bakımından hiçbir farkı olmayıp erkekler için kullanılan terim "kul" veya "köle" iken bayanlar için "cârîye" yahut "eme" tabirleri kullanılmıştır (Akgündüz, 1997: 115-116). Terim anlamı ile cârîye para ile satın alınan halayık, hizmetçi kız, savaşta esir düşmüş ya da odalık olarak alınmış kız anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2005: 126). Türkçede kadın köle anlamında cârîye, "odalık"; Farsçada "keniz"; Arapça da "memlûke", "vasîfe", "eme" ve "gurre" gibi kelimeler ile cârîyeler ifade

edilmiştir (Aydın & Hamidullah, 2002: 246). Köle ya da câriyeler özgürlükleri olmayan ve hür insanlara nazaran toplumsal ve hukuki statü bakımından aşağı konumda bulunan insanlardı (Sak, 1992: 6).

Köleliğin tarihinin yeni olmadığı ve çok eskilere dayandığı bilinen bir gerçektir. İnsanların evrende var oluşları ile başlayan sistemleşme sorunsalı ve oluşturulan sistem içerisinde insanın kendine bir yer edinme telaşı ve görev tanımı evvelden beri süregelmiştir. Kurulan bu düzen içerisinde güçlü-zayıf sınıfının ortaya çıkması ile bu sistemin oluşumu kaçınılmaz olmuştur (Fendoğlu, 1996: 26). Özellikle yerleşik yaşama geçişle birlikte iş gücü gereksinimi ortaya çıkmış ve insanlar kendi yerlerine bu işleri yapacak birilerine ihtiyaç duymuşlardır. Kölelik uzun yıllar devam etmiş ve bu kurumun kaçınılmazlığını ve devamlılığını Aristo'nun "mekik kendiliğinden havada uçup dokuma işini yapmadıkça, ustanın kalfaya, efendinin köleye ihtiyacı olacaktır" şeklindeki sözü açık şekilde ifade etmiştir (Fendoğlu, 1996: 25).

Kölelik veya câriyelik sadece doğu ya da batı toplumlarında değil tüm dünyada görülen bir uygulama olmuştur. Kölelik Doğu toplumlarında; Hint ve Çin'de, İslam öncesi Türklerde, Farslarda, Araplarda, Abbasilerde, Selçuklularda, Batı toplumlarında; Antik Yunan'da, Roma'da, Fransa'da, İngiltere'de, Amerika'da tarihten beri var olmuştur (Fendoğlu, 1996: 30-61). Özellikle Eski Mısır ve Yakındoğu'da köleler çok büyük yekûn tutmuştur (Aydın & Hamidullah, 2002: 246).

İslam dinine göre bir kimse ancak köle anne ve babadan dünyaya gelirse köle olurdu. Hür ve Müslüman bir kişiden doğan bir kimse her ne sebeple olursa olsun köleleştirilemezdi (Aktan, 1996: 14). Kölelik sadece doğuştan gelen bir kader veya savaşlarda esir edilme şeklinde olmamış bunların dışında, ticaret yolu ile kölelik yapılmış ve bu başlığın alt başlıkları olarak; kaçırılma yolu ile kölelik, hediye yolu ile kölelik ve aile tarafından satılma gibi daha birçok şekillerde uygulaması yapılmıştır. Barış zamanlarında bile kaçırılıp satılanlar, yalnızca gayrimüslimler olmayıp, Müslümanların dahi alınıp satıldıkları görülmüştür (Engin, 1992: 126). Beyaz olmayanların zulüm ile köleleştirilmesi, terk edilmiş insanların köleleştirilmesi ve borçlu olan insanların borçlarını ödeyemediği takdirde köleleştirilmelerinin yanı sıra haydutluk, savaşlar ve fakirlik gibi unsurların bedeli de daima kölelik olmuştur (Akgündüz, 1997: 118). Özellikle borçtan dolayı köle konumuna düşmek yaygın bir uygulama idi. Borcunu ödeyemeyen bir insan borçlu olduğu kişiye karşı kendisi köle olurken kimi durumlarda karısını çocuğunu da borcuna karşılık köle olarak satmıştır (Sak, 1992: 7). İlaveten Roma hukukunda idamlık suçların, cinayet ve hırsızlık gibi ağır suçların bedeli de kölelik olmuştur (Akgündüz, 1997: 118).

İlkçağ medeniyetlerinden beri süregelen kölelik kavramı içeriği ve uygulanışı itibari ile değişiklik göstermiş ve her toplumda farklı şekilde uygulanmıştır. Osmanlı Devleti'nde bu sistem dönemin evveline ve kendi zamanında, çağdaşı toplumlara göre daha insani ve hukukî ölçülerde uygulanmıştır (Aydın, 2019: 234). İslam dini, genişleyen topraklarda yayılırken kendi dininde kalmak isteyenlere, vergilerini düzenli ödedikleri ve belirli bir suç işlemedikleri takdirde köle muamelesi yapmıyordu (Lewis, 2006: 17). Özellikle Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünnetinde kölelere iyi muamele edilmesi yönünde öğütlerde bulunulmuştur (Aydın, 2019: 234). Hz. Peygamber'in hadislerinde "Adem'in nesli olarak köleler de sizin kardeşlerinizdir...", "Onlara kölem demeyiniz, oğlum, kızım" diye hitap ediniz" (Aydın, 2019: 234) şeklindeki ifadelerle onlara iyi muamele edilmesi tavsiye edilmiştir. Hz. Peygamber gazada öldürülmüş bir kadın gördüğü zaman kadın ve çocukların savaşta öldürülmelerini yasak etmiştir. Bu duruma ek olarak savaş sırasında Müslümanların, küçük çocukların, kadınların, din adamlarının ve kendi hallerinde çalışan çiftçilerin öldürülmeleri de yasak edilmiştir (Fendoğlu, 1996: 128-129). Kısaca kendi işinde gücünde olup savaşa müdahale edecek durumda olmayan, savaşın içerisinde aktif rol almayan insanların öldürülmeleri yasaklanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun ilk zamanlarında gayrimüslim halk hür insanlar gibi hayatlarını idame ettirmeye devam etmişlerdir (Engin, 2002: 246). Fatih dönemi ile birlikte

Osmanlı'nın sosyal hayat düzeninde kölelik yer almaya başlamış ve bu sistemin yerleşmesinde haremın büyük etkisi olmuştur. Akabinde câriyelik kurumu kendini gösterip gelişmiş ve gerek sarayda ve gerek saray dışında câriyeler ile evlilik yaygın hale gelmeye başlamıştır (Parlatır, 1987: 417). Kölelik ve câriyeliğin Osmanlı Devleti'ndeki tezahürü savaş esirlerinin ganimet sayılıp toplanması ve satılması şeklinde gerçekleşmiştir (Aydın, 2019:234). Devlet yeni fethettiği topraklarda sürekli olarak köle sayısını artırmış ancak sınırlarının genişlemesinin durmasıyla birlikte, bu durum durağan bir hal almış ve bununla birlikte köle kaynağı da kesilmiştir. Ayrıca devlet eli ile köle ve câriyelik kurumuna son vermeye yönelik bazı uygulamalar yürütülmüştür. Bu cümleden olarak, savaşlarda alınan esirler kimi zaman fidye ödemek kaydı ile serbest bırakılmışlar, kimi zaman da esirlerin değiş-tokuş edilmesi usulü tatbik edilerek sorun çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Tarihten beri süregelen bu sistem ciddi bir muhalefet ile karşılaşmayıp uzun yıllar boyunca devam etmiştir. XVII. yy'dan sonra ilk karşı çıkış (anti kölelik) batıda cereyan etmiştir (Fendoğlu, 1996: 26).

Yapılan bu çalışma ile ilgili olarak Mustafa Akkaya'nın XVII. yüzyıl'ın ilk çeyreğinde Üsküdar isimli tez çalışması bulunmaktadır. Hazırlanan bu tez ile yapılan bu çalışma aynı tarihli olup söz konusu tezin bir bölümünde Üsküdar da köle ve câriyeler ile ilgili bir bölüm hazırlanmış olup gerek zaman bakımından ve gerek mekân bakımından aynıdır. Ancak bu çalışmada söz konusu tezden farklı olarak sadece câriyeler mikro tarih çalışması kapsamında ele alınmış olup, Üsküdar'da câriyeler başlığı tespit, değerlendirme ve yoruma tabi tutulmuştur.

Azadlı Cârîyeler

İslam hukuku köle ve câriye azad edilmesini sıklıkla teşvik etmiş ve bunu uygulamıştır. Öyle ki fazlaca sayıya ulaşmış azadlı köleler eski efendisine vâris dahi olmuşlardır (Zılfi, 2018: 119).

İncelenen Üsküdar şer'iyye sicillerinde efendilerinin hâl-i hâyatlarında iken câriyelerini azad etmeleri ile ilgili çok sayıda hüküm tespit edilmiştir. Sicillerde geçen bu belgelere "ıtkname", "azadname" denmiştir. Köle ve câriye azadı konusunda sicillere kayıt ettirilen bu belgeler, azad işinin yapılmış olduğunu göstermesi ve zamanı geldiğinde köle ve câriyeler tarafından durumun ispat edilmesi noktasında önem taşıyordu. Özellikle kişinin kendisinden sonra gelecek vârisleri ile azad edilen câriyeler arasında çıkması muhtemel kavganın önünü alıyordu. Bu durumla ilgili Üsküdar mahkemesine ait bir davada, Rus asıllı Selamet binti Abdullah adlı câriye mahkemeye gelmiştir. Efendisi müteveffa Sakine Hatun'un ölümünden sonra li-ebeveyn kız karındaşı Emine ve li-üm kız karındaşı Aişe nam hatunların vâsileri olması hasebiyle Mustafa Halife ibn Süleyman'ı dava etmiştir. Efendisi Sakine hatunun vefatından kırk gün evvel azad olmak üzere, "beni kadim-i mukayyet ile müdebber etmiş idi hala ben "tedbir-i merkûmeyle âtika ile mutika oldum" diye hür olduğunu şahit getirip ispat etmiştir (TDV. ÜŞS no:129/8; Akkaya, 2010: 170). Bu duruma sebep efendisi ve câriye arasında yazılı bir anlaşma olmamasından dolayı, Saliha hatunun verâseleri olan kız kardeşleri adına vâsi olan Mustafa halifenin bu durumu görmezden gelmesi veya herhangi bir yazılı kayıt bulunmadığından dolayı câriyeyi azad etmemiş olmasından kaynaklanmış olabilir. Ancak câriye bu durumu şahitler ile ispat etmiştir. Eğer ispat edecek şahidi bulunmamış olsaydı belki de hizmet etmeye devam etmek durumunda kalacaktı. Böylesi durumlara mahal vermemek için belgelerin sicillere kaydedilmesi büyük önem taşıyordu.

Köle ve câriye azadı üç şekilde yapılmaktaydı. Bunlardan ilki Allah rızası için câriyelerin azad (gönüllü azad) edilmesidir. İkinci olarak (mukâtebe) usulü olarak belirtilen bir sözleşme ile hürriyetlerine kavuşmaları şeklindedir. Efendisi hâl-i hâyatında iken kendisinin ölümü halinde kölesinin hür olacağını teyit (tedbir müdebber) edebilirdi. Efendisinden bir çocuk sahibi olan câriye ise efendisi öldüğü zaman otomatik olarak hürriyetini kazanabilirdi. Üçüncü olarak belirli din kurallarını ihlal eden insanların işledikleri günahlardan kurtulmasının yolu kefaret ödemektir. Bu kefareti ödemenin bir yolu da câriye azad etmektir (Cin & Akyılmaz, 2017: 311).

Üsküdar mahkeme kayıtlarında kadınların da câriye sahibi oldukları ve câriye azad ettikleri tespit edilmiştir. Bu azadların büyük çoğunluğunun hiçbir karşılık beklemeden ve belirli bir süre sınırlaması ya da hizmet karşılığı sonucu olmadan yapılması gönüllülük esasına göre yapıldığını göstermektedir. Servinaz binti Abdullah hatun Raziye binti Abdullah adlı câriyesini “aher müslimin gibi hür olsun” diye malından azad etmiştir (TDV. ÜŞS no:113/20). Mehri hatun ibn Abdullah, Yasemin binti Abdullah isimli câriyesini atik mezbur ile azad etmiştir (TDV. ÜŞS no:115/22). Mahmut bin Yusuf nam kimesne de Çerkes asıllı Belkis adlı câriyesini “aher müslimin gibi hürredir” diye azad etmiştir (TDV. ÜŞS no:113/57).

Müdebber usulü efendisinin ölüm şartına bağlanarak köle ya da câriye ile yapılmış olan tedbir anlaşmasıdır (Güler, 2017: 179). Bu usule göre efendileri öldüğü zaman köle ya da câriyeler azad edilmişlerdir. Buna örnek olarak Üsküdar mahkemesinde görülen bir davada Eflakıyye asıl Kameri binti Abdullah adlı câriye meclise gelip Saliha Binti Abdullah hatunun kendisini hal-i hâyatında iken müdebber ettiğini bildirmiştir. Ancak efendisinin ölümü sonrasında İsa Bey kendisine vâsi edilmiş ve bunun neticesinde İsa Bey kendisinin müdebber edilmiş olduğunu inkâr etmiştir. Bunun üzerine câriye Kameri İsa Beyi dava etmiş ve davasını şahitler ile ispat etmiştir (TDV. ÜŞS no:113/36). Daha evvel de bahsedildiği üzere özellikle müdebber usulü ile azad edilen câriyeler veya efendileri bu belgeleri mahkemeye kayıt ettirmemişler ise bu örnekte de görüldüğü üzere efendilerinden sonra gelen vârisler ile sorun yaşamaktaydılar.

Mukâtebe usulü belirli süre tayin edilmek koşulu ile köle azad edilmesi demektir (İnalcık, 2016: 122). Mukâtebe usulü Osmanlı Devleti’nde yaygın olarak kullanılan bir usul olmuş ve Kur’an da bunu tavsiye etmiştir. Hukukçular bu usulü “kurtulmalık” olarak değerlendirmişlerdir. Kurtulmalık bedeli para olduğu gibi aynı zamanda hizmet süresi olarak da tayin edilebilirdi. Mukâtebe usulünün köle ve câriye sahiplerine getirileri vardı. Özellikle yaşamları boyunca kaçmak ve tembellik etmek gibi düşünceler içerisinde olan köle ya da câriyelerden bu yolla belirtilen zaman dilimi içerisinde kaliteli ve maksimum performanslı hizmet almak mümkün oluyordu (İnalcık, 2016: 122-123). Bu cümleden olarak Üsküdar mahkemesine ait bir kayıta Mihrimah Sultan Camii Şerifi Mahallesi’nde sakin iken vefat eden Mahmut Çavuş’un abd-i memlukü olan Resnuvan binti Abdullah isimli Rus asıllı câriye mahkemeye gelerek müteveffanın sulbi oğlunun vâsisi olan Asiye hatunu dava etmiştir. Mahmut Çavuş’un hâl-i hâyatında iken kendisine altı yıl hizmet edip sonra malından azad olması konusunda söz verdiğini ancak Asiye hatunun iki yılını murdar edip buna uymamasını dava etmiştir (TDV. ÜŞS no:137/8). Bu hükümdeki gibi belirli bir zaman dilimi üzerinde yapılan anlaşmalar sayesinde efendileri bu süre içerisinde köle ve câriyelerden hizmet kalitesi bakımından daha verimli faydalanmış oluyorlar ve hem de süre sonunda köle ya da câriye azad etmiş oluyorlardı (Ekinci, 2017: 426). Osmanlı Devletinde genel bir usul olarak yedi yıl hizmet yapan köle veya câriyelerin azad edilmesi de bir adet halini almıştır (Çakır, 2014: 205).

Câriye azadı yapanlar sadece Müslümanlar olmamış aynı zamanda gayrimüslimler de Müslümanlar ile aynı ifadeleri kullanarak câriye azad etmişlerdir. Bu cümleden olarak Zımmi olan Duka veled Nadoz orta boylu sarışın seyrek dişli sağ göz yanında ve sol yanağında benleri olan Rus asıllı Esna binti Abdullah adlı abd-i memlukesini malından azad etmiş ve “sair asliyet gibi hürre olsun” demiştir (TDV. ÜŞS no:140/32). Ayrıca bu hükümde görüldüğü gibi câriyelerin boyunun uzun ya da kısa olması, yüzünde bulunan herhangi belirleyici bir işaret yerine geçebilecek bir iz, ben, dişlerinin seyrek ya da sık olması gibi şekli bakımdan ayırt edici unsurlar, nadiren de olsa genç ya da yaşlı oluşları evli ya da bekâr olmaları gibi medeni haller de sicillere kaydedilirdi (Sahillioğlu, 1980: 180). Osmanlı Devleti kimi zaman gayrimüslimlerin köle almalarını ve satmalarını yasaklamıştır. Ancak İslamiyet’i kabul eden Yahudiler eli ile bu işin sürdürüldüğü görülmüştür (Akkaya, 2011: 206-207).

Câriyeler tanımlanırken eğer Müslüman olmamışlarsa sicillere babalarının asıl isimleri yazılır ancak Müslüman olmuşlarsa Tablo 1’de de görüldüğü gibi çoğunun baba isimleri Abdullah

olarak kaydedilirdi. (Aktan, 1996: 17). İlâveten eski efendileri câriyelerini evlendirebilirlerdi. Bu durumda da câriyelerin isimlerinin yanına baba ismi “b. Abdullah” olarak terekelere kaydedilirdi (Faroqhi, 2004: 720). Ayrıca câriyeler Müslüman olduktan sonra istedikleri takdirde isimlerini değiştirebilirlerdi (Çakır, 2014: 207).

Tablo 1: Cariye Azad Tablosu

Defter No		Câriye İsmi	Sahibinin İkametgâhı	Câriye Sahibi	Azad Türü
Def.no.106,18.vrk.b.1.	Bağdadi	Aişe Binti Abdullah	Mah.Cedide	Kenan bin Abdullah	Gönüllü
Def.no:108,8.vrk.b.1.	Gürcü	Peymane Binti Abdullah	Mah.Cedide	Halil Bey ibn Abdullah	Gönüllü
Def.no:108,50.vrk.b.4.	Gürcü	Emine Binti Abdullah		Fatma Binti Abdullah	Gönüllü
Def.no:108,55.vrk.b.4.		Yasemin Binti Abdulmennan		Mehmet Bey Bin Abdulmenan	
Def.no,113,12.vrk.b.4.	Rus	Belkıs Binti Abdullah	Mah.Mahmure	Fatma Binti Yunus	Gönüllü
Def.no:113,20.vrk.a.1.	Eflak	Raziye Binti Abdullah	Mah.Mahmure	Servinaz BintiAbdullah	Gönüllü
Def.no:113,30.vrk.b.1.	Eflak	Kameri Binti Abdullah		Saliha Binti Abdullah	Müdebber
Def.no:113,36.vrk.b.1.	Eflak	Yasmin Binti Abdullah	Mah.Mahmure	Fatma Binti Yunus	Gönüllü
Def no:113,57.vrk.b.1.	Çerkes	Belkıs Binti Abdullah		Mahmut Bin Musa	Gönüllü
Def no:113,61.vrk.b.1.		Pervane Binti Abdullah	Mah.Mahmure	Hamza Bey	Müdebber
Def no:114,5.vrk.b.2.	Rus	Zamane Binti Abdullah	KaraVasili erkil nam karye		Mukâtebe
Def no:114,32.vrk.a.1.	Macar	Safiye Binti Abdullah	Karamürsel	Pervane Bin Abdullah	Gönüllü
Def no:115,22.vrk.b.1.	Eflak	Yasemin Binti Abdullah	Mah.Debbağlar	Mehri Binti Ahmet	Mukâtebe
Def no:119,93.vrk.a.1.	Rus	Yasemin Binti Abdullah		Belkıs Binti Abdullah	Müdebber
Def no:129,8.vrk.a.2.	Rus	Selamet Binti Abdullah	Hace Hatun	Sakine binti Abdullah	Müdebber
Def no:136.50.vrk.a.1.	Eflak	Kamile Binti Abdullah		Halil bey ibn Veli	Gönüllü
Def no:136,51.vrk.a.4.	Rus	Yasemin Binti Abdullah	Mah. Cedide Debbağlar Mah.	Emine	Müdebber
Def no:137,8.vrk.b.2.	Rus	Yasemin Binti Abdullah	Mah.Cedide Cam-i Kebir Mah.	Mihriban binti Abdullah	Gönüllü
Def no:137,8.vrk.a.2.		Revabe Binti Abdullah	Mihrimah Sultan Cami-i Şerif mah.	Mahmut Çavuş bin Ali	Mukâtebe
Def no:137,18.vrk.b.1.	Rus	Kamile BintiAbdullah	Solak Sina	Rahmiye Hatun ibn Abdullah	Gönüllü
Def no:137,19.vrk.a.1.	Ermeni	Bünyad Binti Abdullah	Sinan Paşa Mah	Fatma Binti İbrahim.	Gönüllü
Def no:140,19.vrk.b.1.	Bosnavi	Meryem Binti Kasım		Servinaz Binti Abdullah	Gönüllü
Def no:147,6.vrk.a.1.		Mülayim Binti Abdullah		Fatma Binti Abdullah	Gönüllü

Def no:150,34.vrk.	Eflak	Mülayim Binti Abdullah	Süleyman Ağa Mah	Hoca Aişe Hatun ibn Abdullah	Müdebber
Def no:150,38.vrk.b.1	Rus	Peyzar Binti Abdullah	Bulgurlu	Kamile Binti Abdullah	Müdebber

Üsküdar mahkemesine ait 130 adet câriye kaydından 23 tanesi azad edilmiş câriyelere aittir. 23 tanesi ise “abık” etmiş kaçgun câriyedir. Tablo 1’de görüldüğü üzere kadınların câriye azad şekillerine bakıldığında genel olarak bu işi sevap kazanmaya yönelik, gönüllülük esasına dayalı olarak yaptıkları ve daha az olmak sureti ile belirli bir zaman dilimini kapsayacak şekilde (kendilerinin ölümü halinde veya belirledikleri bir zaman diliminde hizmet etmiş olma şartı aranarak) azad ettikleri görülmüştür. Sicillerde kimi zaman kölelerin din değiştirdikleri de rastlanan durumlardandır. Ancak ne sebeple din değiştirmiş oldukları bilgisine bu belgelerden ulaşılamamaktadır. Şayet bu eylemi azad edilmek için yapmış oldukları düşünülecek olsa; bir kölenin Müslüman olması onun azad edilmesini gerektirmezdi. Çünkü genellikle köleler sahiplerinin dinini de tercih edebiliyorlardı (Toledano, 1994: 6).

Kölelerin mal varlıkları yoktur. Bundan dolayı efendilerinin vefat etmeleri durumunda- azad edilmemişlerse- terekelere yazılarak varislere intikal ederlerdi (Ekinci, 2017: 426).

Firarî Câriyeler

Üsküdar şer’iyye sicillerinde köle ve câriyelerin firar etme eylemlerine karşılık olarak sicillerde “âbık” etmek kelimesinin kullanılmış olduğu görülmektedir. Arapça bir kelime olan abık kelimesi e-b-k fiil kökünden gelmektedir (Ceylan, 2014: 60). Bu kelime zorlayıcı ya da geçerli bir nedeni olmadan efendisinin yanından firar eden köle anlamına gelmektedir (Düzdağ, 2006: 275). Ayrıca Osmanlı Devleti’nde kaçak olan kölelerden alınan vergiler de aynı adla isimlendirilmiştir. Kadınlardan alınanlara “kenizek” ismi verilmiştir (Yağcı, 2014: 269).

Sicillerde köle ve câriyelerin sıklıkla âbık etmeleri ve bunların çoğunlukla subaşılar tarafından ahz edilmeleri -çok daha az olmak kaydı ile- halktan kimselerin de firarî köle ya da câriyeleri ahz etmeleri ile ilgili kaydedilmiş hükümlere rastlanmıştır. Kaçkın bir köle veya câriyeyi kadıya götürün kişi devlet görevlisi değilse bu hizmeti karşılığında “müjdeci harcı” olarak tabir edilen küçük bir miktar ile ödüllendirilirdi. Kaçgun olarak tabir edilen köle ya da câriyeleri üç günlük mesafeden getirenlere 40 dirhem ödenir bu süre üç günden daha az olduğu takdirde bir hesaplama yapıldı (Fendoğlu, 1996: 252).

Ebussuud Efendi Fetvasına göre; Sual: Bir belde ahalisinden Zeyd’in abd-i âbıkı Amr-ı Bekir müddet-i sefer baid âhar diyarda ahz ve işhâd ettikten sonra Bekir Amr’ı getirip Zeyd’e teslim eylese Bekir Zeyd’den ne miktar nesne alır?

Cevap: Kırk dirhem-i şer’i alır (Kaya, 2009: 137).

Efendilerinden kaçan câriyeler yakalandıkları vakit sahibi bulunana kadar geçen sürede bir miktar nafaka bağlanırdı ki bu her zaman aynı miktar olmayıp genel olarak 5 akçe (TDV. ÜŞS no:106/22) ile en fazla 8 akçe (TDV. ÜŞS no:148/51) arasında değişmiştir. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi Üsküdar’da incelenen zaman dilimi içerisinde tespit edilen akçe miktarı 5 akçe ortalama ile başlayıp giderek zaman içerisinde bu miktar artmış 8 akçeye kadar görülmüştür. Bu miktar artışı yakalanıp getirilen mesafe ile doğru orantılıdır. Kaçgun câriyeler yakalandıkları zaman müddet-i örfiye adı verilen üç aylık süreyi doldurmak durumunda idiler. Bu süreyi doldurup sahipleri bulunmadığı takdirde yeniden satışa çıkarılırlardı (Yağcı, 2014, 270). Esasen kaçgun câriyelerin satışları normal olan câriye satışlarına oranla daha düşük olmaktadır. Çünkü bu insanlar kaçgun oldukları için her an yeniden kaçma eğiliminde olacakları endişesini uyandırıyorlardı.(Tak, 2004: 21). Kaçak köle ve câriyeleri muhafaza edenlere “yavacı” denirdi (Sak, 1989: 193). Kaçak köle ve câriyeler sahibinin gözünde kayıp mülk olarak değerlendirilmiş ve bu köle ve câriyelerin diğerlerine

örnek teşkil etmemesi için devletten ve her türlü kurumdan yakalanmaları için yardım istemişlerdir (Erkek, 2017: 70).

Ayrıca hadislerde kaçan köle ve câriyelerin kendilerini yakalamaya gelen sahiplerini öldürdüklerine dair rivayetler söz konusu olmuştur. Sahibinden kaçan kölenin geri dönünceye kadar geçen sürede namazının kabul olmayacağı, küfre girmiş olacağı, şayet ölürse kâfir olarak öleceği, şirk toprağına giden kölenin kanının helal sayılacağı ve korunmayacağı ve kendisinden sorumlu olunmayacağı kabul edilmiştir (Ceylan, 2014: 61).

Tablo 2: Kaçgun Câriyeler

Defter No		Câriye İsmi	Sahibinin İkametgâhı	Sahibinin İsmi	Takdir Edilen Akçe Miktarı
Def no:106,22.vrk.a.1.	Eflak	Yasemin Binti Abdullah			5 akçe
Def no:107,125.vrk.b.2.		Akile Binti Abdullah	İstanbul Kuru Kavak	Yasemin Belkıs Hatun	5 akçe
Def no:113,23.vrk.b.2	Rus	Kerime Binti Abdullah	Konstantin	Ağa Bin Abdullah	
Def no:113,28.vrk.a.5.	Eflak	Kadem Binti Abdullah	Taşköprü Nahiyesi	Kara Musli ibn el-Hac Ahmet	
Def no:113,67.vrk.b.1.	Eflak	Mülayim Binti Abdullah	Konstantin Lale Çeşme	Eyni Binti Şaban	
Def no:113,69.vrk.b.2.	Eflak	Mahlika		Ahmet Bin Abdülkerim	
Def no:116,19.vrk.a.1.		Hatice Binti Abdullah	Koska Kızıl	Sefer Bey bin Abdullah	
Def no:117,71.vrk.a.2.	Eflak	Üftade Binti Abdullah	Mahmut Paşa Cami	Mahmut Bey ibn Veli	
Def no:117,73.vrk.a.2.		Üftade Binti Abdullah	Balta	Elşeyh Bali Efendi	
Def no:117,89.vrk.a.2.	Macar	Mülayim Binti Abdullah	Şehr Emini Mah.	Saliha Hatun ibn Ahmet	
Def no:119,57.vrk.a.1.		Nazenin Binti Abdullah	Üsküdar Ağaçalı Nahiyesi Köseli nam karye	Mahmut	
Def no:119,66.vrk.b.1.	Rus	Nazenin Binti Abdullah	Mah.Mamure	Rabia Binti Nasuh Reis	
Def no:122,62.vrk.b.3.	Rus	Paydar Binti Abdullah		Ömer Halife bin Ali	
Def no:122,68.vrk.b.4.	Rus	Paydar Binti Abdullah		Ömer Halife bin Ali	
Def no:122,106vrk.a.3.		Siyare Binti Abdullah	Hasan Ağa Mahallesi	İsmail Bin Abdullah	5 akçe
Def no:134,19.vrk.b.2.	Moskova	Gülbahar Binti Abdullah	Mahalle-i Cedide	Hüseyin ÇavuşbinMahmut	
Def no:140,29.vrk.b.2.	Rus	Marziye Binti Abdullah	Heybe Adası.	Minhal Veled Bali	
Def no:141,18vrk.a.1.	Rus	Peyzar Binti Abdullah	Mah.Cedide Bazarbaşı	Mustafa Bin Mahmut	
Def no:148,51vrk.a.3.	Rus	Peymane Binti Abdullah			8 akçe

Def no:149,24vrk.b.1.	Leh	İşrethan Binti Abdullah	Mah.Cedide Debbağlar	İsmihan Binti Mahmut
Def no:149,57vrk.a.1.		Siyavuş Binti Abdullah	Mamure mahallatından Cami-i Kebir	Pervane Bin Mahmut(Hamal)

Üsküdar'da kaçkın câriyelere sıkça rastlanmıştır. Tablo 2'de câriyelerin listesine bakıldığında “abık” etme oranlarının hiç de az olmadığı görülmektedir. Peki câriyelerin bu yoğunlukta “abık” etmelerinin sebebi nedir? Neden bir câriye efendisinden, sahibinden kaçmaktadır? Bu soruların cevaplarını siciller vermemektedir. Ancak efendilerinin câriyeler hakkındaki şikâyet davalarından ya da câriyelerin efendileri hakkındaki şikâyet kayıtlarından abık etme eylemine neden olabilecek birkaç fikir edinmek mümkün olmaktadır. Câriyelerin abık etmeleri ile ilgili olarak hüküm içerikleri incelendiğinde birçoğunda câriyelerin sahiplerinin bulunduğu yerden çok fazla uzaklaşmamış oldukları ve bazı kişilerce alıkondukları ya da kaçırıldıkları bilgisine ulaşılmaktadır (TDV, ÜŞS no:107/125). Tabloda değerlendirmeye alınan bir hükümde Sefer Bey bin Abdullah nam kimesnenin mülk câriyesi olan Hatice Binti Abdullah isimli câriyenin kendi mülk câriyesi olduğunu ve mülkünden abık etmesini dava etmiştir. Ancak hükmün sonunda Tatar Hasan'ın zevce-i menkuhası olup kendisinin hak ve alakasının kalmadığını bildirmiştir (TDV, ÜŞS no:116/19). Bu hükümde olduğu gibi efendisinden neden kaçtığı belli olmayan bu câriyelerin akabinde bir başka kimse ile evelenmiş oldukları dikkate alınırsa asıl amaçlarının her zaman memleketlerine gitmek veya özgürlüklerine kavuşmak olmadığı görülecektir.

Özellikle incelenen bu zaman diliminde câriyelerin kölelere oranla daha az abık işlemi gerçekleştirmiş oldukları tespit edilmiştir. Bunun en büyük sebebi o dönem Osmanlı toplumunda bir kadının, yanında erkek bir refakatçi olmadan seyahat edemiyor olmasıdır. Aksi halde bunun tespitini yapmak çok kolay olurdu (Erkek, 2017: 75). Bu cümleden olarak denilebilir ki tek başına bu sebep bile câriyelerin abık etmelerinin önünü kesen bir etkendi. Câriyeler ile ilgili hükümler incelendiğinde genel olarak câriyelerin kaçtıkları yerler kayıt edilmekten ziyade câriyeyi kaçırın ya da alıkoyan veya câriyenin yanına sığındığı kişilerin isimlerinin kayıt edilmiş olduğu tespit edilmiştir (TDV.ÜŞS no:113/67). Bu durum câriyelerin abık işlemi yapmaları sırasında çoğunlukla tek başlarına hareket etmediklerini göstermiştir.

Özgürlüklerine kavuşmak köle ve câriye konumundaki insanların abık etmeleri için başlı başına bir sebep teşkil edebilirdi. Buna ilaveten uğranılan suiistimaller, yeniden satılmak korkusu tüm bu eylemi sürekli dimağlarda canlı tutmaya yetmiştir (Toledano, 2010: 55). Câriyeler açısından bakıldığında hamile kadının ceninini düşürmeye çalışmak ve gerçekleşmesi muhtemel cinsel taciz ya da tecavüz bunlara eklenebilir (Toledano, 2010: 71-72).

Köleler sosyal statüleri itibarı ile efendilerine tabi olup efendileri onların gasp ve itlaf gibi durumlarından da sorumlu olurlardı. Ancak bu durum kölenin kıymetini açacak şekilde olursa o zaman köle satılarak bu borcun ödenmesine katlanmak durumunda kalırdı (Ekinci, 2017: 426). Başkalarına ait belirli bir kıymeti bulunan herhangi bir emtiayı çalan köle ve câriyelerin verdikleri bu zararı ödemek efendisine ait iken buna karşın efendisinin herhangi bir emtiasını çalan câriyeler de bulunmakta idi. Bu cümleden olarak Üsküdar mahkemesinde görülen bir davada Bali Efendi, câriyesi Üftade binti Abdullah'ı evinden birçok esbabını alıp abık etmesini dava etmiştir (TDV. ÜŞS no:117/73). Bu hükümde görüldüğü üzere câriyeler kimi zaman hırsızlık yaptıkları için kaçmak durumunda kalmışlardır. Bu durum yapılan abık eylemlerinin sebeplerinin efendilerinden kaynaklanabileceği gibi câriyelerden de kaynaklanmış olabileceğini göstermektedir.

Satılık Câriyeler

Câriyelerin tıpkı bir emtia gibi alınıp satıldıklarını bilinmektedir. Bunu açıkça sicillerde gösteren “câriye bahası” (TDV. ÜŞS no:122/78) şeklinde gösteren ifadedir ve sıklıkla kullanılmıştır. İstanbul köle ticareti bakımından hareketli bir yerdir. “Tavuk Pazarı” olarak adlandırılan yerde iki

katlı “Esir Hanı” olarak tabir edilen bina bulunur (Mantran, 1990: 107). Üsküdar’a ait mahkeme kayıtlarında isminden de anlaşılacağı üzere “Avrat Pazarı” olarak geçen yerde köle ve câriye alım-satımı yapıldığı anlaşılmaktadır (TDV, ÜŞS no:107/114).

Üsküdar’da İstavros nam karyede fevt olan Süleyman’ın, zevcesi Eyni hatundan başka verâsesi olmadığı için Süleyman’ın muhallefâtı zevcesi Eyni’de kalan 21.000 akçe hakkını Eyni hatundan talep ettikleri zaman, Eyni hatun tarih-i kitap dan 4 yıl mukdem 7’şer bin akçeye evladı ile iki câriye verip haklaştığını belirtmiştir (TDV. ÜŞS no:112/55). Aynı hükmün devamında yine Eyni hatundan borcunu talep ettikleri zaman, Yasemin adlı Eflaki câriyesini Rıdvan adlı sagir bir oğlu ile 7.000 akçeye sattığını ve Kadem binti Abdullah adlı eflaki câriyesini dahi bir kızı ve bir oğlu ile 7.000 akçeye satıp toplam 14.000 akçe ile anlaştıklarını belirtmiştir (TDV. ÜŞS no:112/62). Bu durumunu şahitler ile doğrulamıştır. Normalde hür bir baba ile bir câriye anneden dünyaya gelen çocuklar hür olarak yaşamlarına devam ederlerdi ancak burada câriyelerin çocuklarının da alınıp satılmasından olarak hür bir babadan dünyaya gelmedikleri ve onların da köle ve câriye sıfatında oldukları anlaşılmaktadır. Bu hükümlerden çıkarılacak bir başka sonuç ise câriyelerin sadece kendilerinin değil yanlarında bulunan çocuklarının da -eğer hür değillerse- kendileri gibi ve kendileri yanında, alınıp satıldıklarıdır.

Köle alım-satımı devlet eli ile de yürütülüyordu. Devlet sadece askeri zümreye ait (sipahi köleleri) kölelerin satışını kadılara yasaklamış ancak normal statüdeki köle ve câriye alım satım işlemleri devam ettirilmiştir. Devlet bu alım satımlardan vergi alıyordu. Yavuz Sultan Selim döneminde “Şam Kanunnamesi” hazırlanmış ve buna göre kuladan yahut câriyeden –ak ve kara olması fark etmeksizin-satandan 30 akçe alınır ve fakat alandan ücret talep edilmezdi (Fendoğlu, 1996: 183-184). Köle ve câriye alım-satımında dikkat edilmesi gereken unsurlarda mevcuttu. Bunlar arasında satılan köle veya cariyenin öncelikli olarak sağlıklı olması şartı ve ikinci olarak da hür bir insan statüsünde olmaması şartı önceliklidir (Ekin,2010,s.30).

Tablo 3: Satılık Câriyeler

Defter No		Câriye İsmi	Sahibinin İsmi	Sattığı Kişi	Fiyatı
Defno:108,23.vrk.b.2.	Eflak	Üftade Binti Abdullah	Cafer bey bin Abdullah	Hasan bin Abdullah	60.000 akçe
Defno:112,34.vrk.a.4.	Eflak	Nergis Binti Abdullah	Fatma Hatun ibn Mustafa	Aişe Hatun	4.000 akçe
Defno:112,92.vrk.b.2.		Meryem Binti Abdullah	Yasemin Hatun	Karabaş Emir	
Def no:119,22.vrk.b.2.	Rus	Üftade Binti Abdullah	Recep Bölükbaşı Abdullah	Satı Hatun	5.000 akçe
Def no:119,22.vrk.b.2.	Rus	Samane Binti Abdullah	Recep Bölükbaşı Abdullah	Satı Hatun	7.000 akçe
Def no:119,24.vrk.a.2.	Çerkes	Canane Binti Abdullah	Ümmü Hatun	Aişe Binti Bayram	10.000 akçe
Def no:119,28.vrk.b.6.		Sümbül Binti Abdullah	Asiye Binti Abdi Halife		12.000 akçe
Def no:122,31.vrk,a.1.	Macar	Dilaver Bin Abdullah	Mahmut Efendi(vekil)	Mustafa Efendi	16.000 akçe
Def no:125,73.vrk.b.1.		Emine Binti Abdullah	Mahsene Binti Hasan	Emine Hatun	5.000 akçe
Def no:133,95.vrk.a.1.	Macar	Nazire Binti Abdullah	Küpelî Han Binti Hasan	İvaz Bey	1.950 akçe
Def no:136,34.vrk.b.2.	Rus	Belkis Binti Abdullah	Zeyni Hatun ibn Mustafa	Fatma Hatun	14.000 akçe
Def no:137,1.vrk.b.1.	Rus	Dukut Binti Abdullah	Zamane Hatun ibn Abdullah		5.000 akçe

Def no:137,1.vrk.b.1.	Rus	Resnuvan Binti Abdullah	Zamane Hatun ibn Abdullah		5.000 akçe
Def no:137,16.vrk.a.2.	Rus	Canfeda Binti Abdullah	Kerime Hatun	Hasan	3.000 akçe
Def no:137,49.vrk.a.2.	Rus	Şakire Binti Abdullah	Ramazan Bey ibn Mustafa	Ümmühan Binti Mahmut	6.000 akçe
Def no:138,23.vrk.b.2.	Rus	Üftade Binti Abdullah	Ahmet Beşe	Rabia Binti Kara	10.000 akçe
Def no:138,69.vrk.a.2.	Rus	Yasemin Binti Abdullah	Fatma Hatun	Fatma Binti Mustafa	3.200 akçe
Defno:138,100vrk.a.3.	Rus	Paydar Binti Abdullah	Zeynep Binti Abdullah	Recep Bin Davut	7.000 akçe
Defno:138,113.vrk.b.2.	Fars	Yasemin Binti Abdullah	Safiye Hatun ibn Cafer	Şahsuman Binti Musa	3.500 akçe
Def no:139,43.vrk.a.2.	Rus	Kamile Binti Abdullah	Mahmut Bey	Abdullah bin Ahmet	10.000 akçe

Tablo 3'e bakıldığında câriye fiyatlarının alım satım konusunda değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Bu durum câriyelerin genç yaşlı oluşlarına, daha önce evlenmiş ya da hiç evlenmemiş olmalarına göre ve sicillerden elde edilemeyen birçok özelliklerine göre değişen bir durumdur. Tablodan câriyelerin ortalama fiyatları ile ilgili bir fikir edinme şansı doğmaktadır. Yine câriyelerin alınıp satılma fiyatlarına göre halkın ekonomik durumu da tahmin edilebilmektedir. Câriye edinmek belli bir masraf karşılığı olacağı için bundan dolayı câriye sahibi olan insanların ekonomik durumlarının iyi olduğu düşünülebilir.

Sosyal Statü Bakımından Câriyelerin Konumları

Câriyeler sosyal statü olarak halk arasında farklı konumlarda değerlendirilmişlerdir. Toplumun bir parçası olan câriyelerin azad edilmeleri, alınıp satılmaları, âbık etmeleri gibi eylemlerin yanı sıra evlendikleri de vakıdır. İslam hukuku açısından bir erkek -şayet başkası ile evli değilse- kölesi ile ilişkiye girme hakkına sahipti. Bu durumun bir sonucu olarak denilebilir ki bir erkeğin evli olmayan her dişi kölesi onun câriye adayı konumunda oluyordu. Müslüman bir erkek İslam hukukuna göre dört kadına kadar evlenme hakkına sahipti ve istediği kadar da câriye sahibi olabiliyordu. Eğer efendisi câriyesi ile evlenmek isterse evvela onu azad etmek zorundaydı. Efendisi ile evlilik yapmış olan câriyelerin çocuk sahibi olmaları durumunda gerek toplumsal açıdan ve gerekse hukuki açıdan statüleri yükselirdi. Böylelikle özgürlüklerini elde edebilirlerdi (Araz, 2014: 237). Bu durumdaki câriye “çocuk anası” olarak nitelendirilip efendisinin evinden alınamaz ve efendisi vefat ettiği zaman özgürlüğüne kavuşurdu. Efendisi ile evlilik yapmış câriyeden olma çocuklar da özgür olurlar ve babalarının özgür olan eşlerinden olma çocukları ile toplumsal ve yasal statüden aynı ölçüde faydalanırlardı (Peirce, 2015: 39).

Efendileri ile köle ve câriyeler arasında geçen mülk konuları da sicillere yansıyan davalar arasındadır. Kameri adlı câriye meclise gelip, zevci Mahmut'un validesi Fatma Hatun mahzarında ikrar idip 1000 kadı şamanı mehri muaccelini zevci Mahmut'a hibe ve temlik ettiğini bildirmiştir (TDV. ÜŞS no:122/76). Mehir evlilik sırasında erkeğin kadına verdiği nikâh bedelini ifade etmekteydi (Ortaylı, 1980: 33). Buradan anlaşıldığı gibi İslam hukukuna göre sadece evli olan kadınların mehir talep etme hakları bulunmaktaydı. Bu hükümde Kameri Hatun'un câriye olarak ifade edilmesine rağmen mehrini zevcine hibe etmesi onun efendisi ile evlilik yapmış olduğunu göstermektedir.

Sadece câriyeler hibe eden taraf olmamışlar az sayıda rastlanan hükümlerden yola çıkılarak söylenebilir ki; câriyelere de efendileri tarafından hibe edilen mülkler olmuştur. Üsküdar'da Karakadı Mahallesi'nde sakine Zamane binti Abdullah Hatun câriyesine mülkünden bir faras, iki yasdık, bir alaca yorgan, iki minder ve bir yasdık, bir çarşub ve iki bab keten bezi ve bir alaca pişkir

ve bir kaftan ve bir zıbın ve bir kuşak ve bir kilim ve bir sandık ve bir güğüm ve bir ıbrık ve üç..... ve bir kazgan ve bir.....cümle esbabı câriyesi Zahide'ye hibe ve temlik etmiştir (TDV.ÜŞS no:138/27). Mahkemeye yansıyan bir başka davada Mülayim binti Abdullah Hatun câriyesi Aîşe'ye malından yirmi tam altın ve kamil?....altın ve on beş....büyük altın bilezik ve iki beyaz yorgan çarşub virmeğin yorgan ve birminder ve iki ...yasdık ve iki.....yasdığı ve otuz arşun üç kıta keten bezi olmak üzere zıkr olan esbabı hibe ve temlik etmiştir (TDV.ÜŞS no:123/18). Sicillerden bilgi edinilemeyen bir durum câriyelere neden miras bırakılmış ve mülk hibe edilmiş olabileceği sorusunun cevabıdır. Genel olarak bu kişilerin durumlarına bakıldığında öncelikli olarak “sevap işlemek” olarak düşünülebilecek bir cevap akla gelmektedir. Ancak asıl ihtimal bu kişilerin kendilerinden sonra mal ve mülkünü miras bırakacağı bir yakınının bulunmayışıdır. Bir başka ihtimal olarak kendileri ile uzun yıllar yaşamış ve hizmet etmiş olan bu insanlar ile aralarında oluşan yakınlık neticesinden dolayı hibe işleminin yapılmış olabileceklidir.

Zengin olan efendilerin eski hizmetkârlarının torunlarını vakıf mütevellisi olarak tayin ettirmeleri, eski hizmetkârlarına vakıf kanalı ile oturacak ev vermeleri, kimi zaman azad edilmiş hizmetkârların efendileri tarafından evlendirilmeleri (Faroghi, 2004:720) efendileri ile aralarındaki bağları göstermesi bakımından önemlidir.

Bu durumun aksine câriyelerin kimi zaman bir mal olarak görülüp onların hibe edildikleri durumlar söz konusu olmuştur. Üsküdar'da Atbazarı mevkiinde sakine Saliha binti Mahmut Hatun zevci Abdülhalim'e câriyesi Hüma binti Abdullah'ı hibe ve temlik etmiştir (TDV. ÜŞS no:124/65). Fevt olan Ali Bey, zevcesi Aîşe Hatun'a hayatta iken Katibe binti Abdullah adlı câriyesini hibe ve temlik yolu ile bırakmıştır (TDV. ÜŞS no:137/40). Bir başka hükümde İsmişah Hatun Mülayim binti Abdullah adlı câriyesini kızı Raziye'ye vermiştir (TDV. ÜŞS no:119/46).

Sonuç

Kölelik ve câriyelik kurumunun kökeni ve ne zamana dayandığı bilinmese bile erken tarihli olduğu açıktır. Güçlü-zayıf sisteminin oluşmaya başladığı ve ezenin ezileni kullanma mantığından kaynaklı olan bu sistem içerisinde câriyeler toplumsal-hukuki ve ekonomik hakları bakımından çok farklı şekillerde değerlendirilmiş ve toplum içerisinde o şekilde muamele görmüşlerdir. Toplumda câriye sahibi olan insanların statülerinin ve ekonomik durumlarının genel olarak sicillerde verilmemiş olmasından dolayı câriye sahibi olanların ekonomik durumlarının tespiti mümkün olmamıştır. Ancak câriye sahibi olmanın insanlara belirli bir maddi külfet getirmesinden dolayıdır ki câriye sahibi olan insanların maddi durumlarının iyi olduğunu söylenebilir. Osmanlı toplumunda özellikle İslam Hukukunun etkisinden dolayı câriye azadı insanlar arasında teşvik edilmiş ve uygulamaya konmuştur. Câriye azadı üç şekilde yapılmıştır. Bunlar gönüllü, müdebber ve mukatebe usulleridir. Çalışmada verilen tabloda 14 verinin gönüllük esasına dayandığı tespit edilmiştir. Buradan hareketle hiçbir karşılık beklemeden efendisinin câriye azadını gerçekleştirmesi bu işin yapılmasında dini tavsiyelerin etkili olduğunu göstermiştir. Müdebber usulü kullanılarak yapılan azadlar ise genel olarak belirli bir zaman dilimi şartına bağlanarak yapılmıştır. Genel olarak efendilerinin ölümü halinde azad olmaları şartına bağlanan bu usulde, efendiler kendileri ölünceye kadar hizmetini yapacak birine sahip olmuş oluyorlardı. Üçüncü ve son usul olan mukâtebe usulünde ise belirli bir süre tayin edilir ve efendisi câriyesinden kurtulmalık olarak adlandırılan bir miktar para talep edebilirdi. Câriye isterse bu kurtulmalık parasını peşin öder böyle bir imkânı yok ise belirtilen zaman kadar hizmet eder ve böylece bu süre sonunda azad edilirdi. Mukâtebe usulünün efendiler için en büyük getirisi zihninin bir köşesinde kaçma planı olan câriyenin bu düşünceden sıyrılmasını ve belirtilen zaman dilimine kadar câriyesinden maksimum performanslı hizmet almasını sağlamasıdır. İncelenen zaman dilimi içerisinde azad tablosuna bakıldığında en düşük oranın bu usulle yapılmış olduğunu göstermektedir. 24 hüküm içerisinde 3 tanesinin bu usulle yapılmış olması bu durumun câriyeler tarafından pek tercih edilmediğini göstermektedir. Çünkü câriyelerin hem kadın olmaları

ve hem de maddi bir imkânlarının olmamasından dolayı bu usulün onlar arasında sık uygulanamadığını düşündürmektedir.

Herhangi bir sebeple azad edilmemiş olan câriyelerin sıklıkla abık etme girişiminde bulundukları tespit edilmiştir. Özellikle sicillerde bu konu ile ilgili detaylı bilgi edinilemese de birkaç hükümden yola çıkılarak abık eyleminin zaman zaman efendilerinden ve zaman zaman da câriyelerden kaynaklanmış olduğu görülmüştür. Yapılan abık eylemlerinde birkaç hükmün verdiği bilgiler ışığında câriyelerin kaçmaktan çok kaçırılmış oldukları da görülmüştür. Osmanlı toplumunda bir kadının tek başına seyahat etmesi hoş karşılaşılan bir durum olmayıp böylesi bir durum subaşılar tarafından kolayca tespit edilebildiği düşünülecek olursa kaçmaktan çok kaçırılmış olma ihtimalleri ön plana çıkmaktadır. Bir başka ihtimalle câriyelerin kendi başlarına kaçma durumları daha riskli olacağı için kaçmak için bazı kimseler ile anlaşmış olma ihtimalleridir. İncelenen sicillerde câriyelerin yakalandıkları yerlerin çok uzak yerler olmamasından kaynaklı olarak bu eylemi özgürlüklerine kavuşmaktan ziyade efendilerinden kaçmak veya herhangi bir sebeple yapmış olduklarını düşündürmektedir.

Câriyelerin toplum nezdinde bir emtia gibi düşünülüp alınıp satılmaları söz konusu olmuştur. İnsanlar kimi zaman bir borcuna karşılık câriye vermek sureti ile haklaşmış kimi zaman direkt olarak câriye satışında bulunmuşlardır. Bundan ziyade câriye satışına sebep olan ve dikkat çeken bir unsur abık edip yakalanmış olan câriyelerin durumudur. Bir kere abık girişiminde bulunup yakalanan câriyeler efendisinin gözünden düşüyor ve tekrar aynı durumu yaşamak istemeyen ve câriyesine güvenini kaybeden efendiler onları satışa çıkarıyordu. Aynı güvensizlik alacak kişi için de geçerli olduğu için bu eylemi gerçekleştiren câriyelerin fiyatları da o oranda düşüyordu.

Son olarak sosyal statüleri bakımından câriyeler değerlendirildiğinde, deyim yerinde ise bu insanlar yarım insan statüsünde değerlendirildikleri için bir suça karışmaları halinde kendilerine verilen cezalar hür olan insanlara verilen cezaların yarısı kadar olmuştur. Mahkemede şahitlikleri hür insanlara göre yarım insan statüsünde olmuştur. Özlük hakları bakımından aşağı statüde değerlendirilen câriyeler toplumun arka plan unsuru olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Ekonomik bakımdan hiçbir güvenceye sahip olmayan câriyeler herhangi bir mal varlığına da sahip olamıyorlardı. Toplumsal-hukuki ve ekonomik haklar bakımından bu derece yoksun olan câriyeler bu durumdan kurtulmak ve özgürlüklerine kavuşmak için bazı arayışlar içerisinde olmuşlardır. Bunun için iki yol denemişlerdir. İlki abık etme eylemini gerçekleştirmek, ikincisi ise efendileri ile evlilik yapmaktır. Efendisi ile evlenen bir câriye efendisinin ölümü halinde özgürlüğüne kavuşuyordu. Kendisi bu yolla özgürlüğüne kavuşamamış olsa dahi efendisinden olan çocuklar hür insan statüsüne kavuşmuş oluyorlardı.

Osmanlı toplumunda nispeten evveline ve dönemine göre -İslam dininin de etkisi ile- köle ve câriye olan insanlara insancıl muamele yapılmıştır. Ancak sadece yapılan abık eylemlerinin yüksek olmasından bile, köle ve câriye konumunda bulunmanın ve toplumda bu statüde yaşamının kolay olmadığı açıktır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Türkiye Diyanet Vakfı (TDV)

Üsküdar Şer'iye Sicilleri (ÜŞS)

TDV, ÜŞS No:106, 107, 108, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 122, 123, 124, 125, 129, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 147, 148, 149, 150.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Akgündüz, A. (1997). *İslam hukukunda kölelik- cariyelik müessesesi ve Osmanlı'da harem*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Aydın, M. A.& Hamidullah M. (2002). Köle. *DİA*, 237-246.
- Aydın, M. A. (2019). *Türk hukuk tarihi*. Beta Yayınları.
- Alkan, M. (2013). Osmanlı Devleti'nde merkez teşkilatı. *Grafiker Yayınları*, Ed: Gündüz, T. 77.
- Aktan, A. (1996). XVII. yüzyıl Kayseri kadı sicillerinde bulunan köle ve cariyelerle ilgili bazı belgeler üzerinde bir değerlendirme. *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları no:1,13-20.
- Araz, Y. (2014). Cariyeler, efendiler ve pusuda bekleyenler: Osmanlı İstanbul'unda hamile ve çocuk annesi cariyeler üzerine düşünceler (1790-1800). *Kebikeç*.
- Akkaya, M. (2011). XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Üsküdar'da köle ticareti, kölelerin ticaretle uğraşması. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(14), 204-217.
- Akkaya, M. (2010). *XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Üsküdar*. [Yayınlanmamış doktora tezi], Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cin, H. & Akyılmaz, G. (2017). *Türk hukuk tarihi*. Sayram Yayınları.
- Ceylan, M. (2014). İslam hukukunda kaçan köle (abık). *Kiyü Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 56-73.
- Çakır, İ. E. (2014). Osmanlı toplumunda köle ve cariyeler. *Sofya 1550-1684, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.36, 201-216.
- Düzdağ, M. E. (2006). *Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin fetvalarına göre Kanuni Devrinde Osmanlı hayatı*. Yitik Hazine Yayınları.
- Erkek, M. S. (2017). Eski Yakınoğlu'dan Osmanlı'ya kaçak köleliğin tarihyazımı ve Üsküdar'da kaçak köleler (1523-1529). *Turkish Studies*, 12/19, 61-90. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12124>
- Ekin, Ü. (2010). 17.yüzyılın sonlarında Rodosçuk Kazası'nda kölelerin toplumsal statüsü. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.47, C.29, 23-37.
- Engin, N. (1992). *Osmanlı Devletinde kölelik* [Yayınlanmamış doktora tezi].Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Medeniyeti ve Sosyal Bilimler Bölümü.
- Engin, N. (2002). Köle. *DİA*, C.XXVI, 246-248.
- Ekinci, E. B. (2017). *Osmanlı hukuku adalet ve mülk*. 2. Baskı, Arı Yayınları.
- Farooqi, S. (2004). Loncalar dışındaki işçiler: gezgin tüccarlar, kadınlar ve köleler, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi. edit: İnalcık & Quatoart, Eren Yayıncılık, C.2, 718-720.
- Fendoğlu, H. T. (1996). *İslam ve Osmanlı hukukunda kölelik ve cariyelik*. Beyan Yayınları.
- İnalcık, H. (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda köle emeği. *Doğu Batı Makaleler II*, Doğu Batı Yayınları.
- Güler, Ü. (2017). 17. Ve 18. yüzyıl Kıbrıs kadı sicillerine göre kölelik iddiası karşısında hürler ve azatlılar, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, 169-194.
- Lewis, B. (2006). *Orta Doğu'da ırk ve kölelik*. çev: Günsel, E., Truva Yayınları.

- Mantran, R. (1990). *17.yüzyılın ikinci yarısında İstanbul*. C.II, TTK yayınları.
- Ortaylı, İ. (1980). Anadolu'da XVI. yüzyılda evlilik ilişkileri üzerine bazı gözlemler. *The Journal of Ottoman Studies I*, 33-40.
- Parlatır, İ. (1987). Osmanlı sosyal hayatında köleliğin kaldırılışı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 31(1-2), 417-420.
- Peirce, L. P. (2015). *Harem-i hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümler ve kadınlar*. çev: Berktaş, A., Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sak, İ. (1992). *Şer'iye sicillerine göre sosyal ve ekonomik hayatta köleler(17.ve18.Yüzyıllar)* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sak, İ.(1989). Konya'da köleler (16.yüzyıl sonu-17.yüzyıl). *Osmanlı Araştırmaları*, C.IX, 159-197.
- Sahillioğlu, H. (1980). On beşinci yüzyıl sonunda Bursa'da iş ve sanayi hayatı kölelikten patronluğa. *Ömer Lütfi Barkan Armağanı*, 217-229.
- Şeyhülislam Feyzullah Efendi. (2009). *Fetâvâ-yı Feyziye*. Haz: Kaya, S. Klasik Yayınları.
- Tak, E. (2004). 1513-1520 tarihli Üsküdar kadı sicillerine göre kaçkın köleler, *Üsküdar Sempozyumu II. Bildiriler*, C.I.,19-28.
- Toledano, E. R. (1994). Osmanlı köle ticareti(1840-1890).*Türkiye Araştırmaları 4 Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, çev: Erdem, Y.H.
- Toledano, E. R. (2010). Suskun ve yokmuşçasına İslam Ortadoğusu'nda kölelik bağları. *İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları* 289, çev: Erdem, Y. H..
- Yağcı, Z. G. (2014). Kölelerin kaçmaya çalıştıkları mekân Üsküdar (XVI-XVIII. yüzyıllar). *Üsküdar Sempozyumu*, C.VIII., 267-283.
- Zılfi, M. C. (2018). *Osmanlı İmparatorluğunda kölelik ve kadınlar(1700-1840)*. çev: Kılıç, E.,Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.